

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 21 (2023)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.21.6

Dorota Samborska-Kukuć

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0002-1943-6694

Lektury luminarzy z Polskich Inflant – przyczynęk do dziejów czytelnictwa na prowincji oraz rynku wydawniczego epoki międzypowstaniowej

Życie kulturalne prowincji w okresie międzypowstaniowym to wciąż terytorium badawcze wymagające naukowego meliorowania. W zakresie tym jednym z obszarów eksploracyjnych jest z pewnością czytelnictwo, a szczególnie praktyki lekturowe określonej zbiorowości, tj. ziemiaństwa przynależnego do danego regionu i postrzeganego w kontekście jego populacji o określonym zróżnicowaniu społecznym¹. Zagadnienie to można zgłębiać na podstawie zachowanych źródeł, np. analizując listy prenumeratorów i kolatorów² prestiżowych lub tematycznych publikacji, można również poddawać oglądowi czytelnicze preferencje ziemian, o ile dysponujemy odpowiednimi dokumentami (korespondencja, memuary, notatki, etc.). Jeśli chodzi o Polskie Inflanty (Łatgalię)³, traktowane w wieku XIX jako zaścianek, a wręcz *terra incognita*⁴, temat ten nie jest dość rozpoznany, a właściwie tylko fragmentarycznie i incydentalnie, bo przy innych okazjach, ledwie zarysowany. Projekt całościowego

1 W artykule wykorzystano niektóre teoretyczne propozycje J. Kosteckiego, *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń, przy współudziale A. Łusznak, Wrocław 2011, s. 11–23.

2 Prace badawcze w tym obszarze już częściowo przeprowadzono i publikowano ich wyniki, zob. m.in.: J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku (do 1890)*, PWN, Białystok 1965; A. Dymmel, *Prenumeratory piśmiennictwa naukowego wydanego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin, 1992 oraz inne publikacje tej badaczki. Jako przykład właściwie wykonanej analizy podać można artykuł K. Sochy, *Preferencje czytelnicze w świetle odnalezionych spisów prenumeratorów*, „Wielogłos” 2008, nr 1, s. 148–170.

3 Opracowania, choć niezwykle cenne, są parcjalne, zob. L. Kowkiel, *Czytelnictwo kobiet na prowincji litewsko-białoruskiej w zaborze rosyjskim*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwioździk, J. Malicki, Biblioteka Śląska, Katowice 2006, s. 489–500, por. T. Rączka-Jeziorska, *Romantyzm polsko-inflancki sylwetki, teksty, archiwa*, IBL PAN, Warszawa 2016; eadem, *Inflanckie pitoreski. Kultura dworu ziemiańskiego dawnych Inflant Polskich w XIX wieku*, IBL PAN, Warszawa 2018.

4 Tereny te, wchodzące w wieku XIX wraz z Białą Rusią w skład guberni witebskiej określane były różnymi nazwami: Zadźwinie Polskie Inflanty, Łatgalia (Łatgalia).

ujęcia tego zagadnienia uwzględniający społeczny zasięg książki na tym terytorium, tak zróżnicowanym pod względem narodowościowym, etnicznym i klasowym, jest utopijny. Warto jednak dokonać przynajmniej częściowych badań, biorąc pod uwagę tylko lektury ważniejszych przedstawicieli tamtejszych ziemian.

Wprawdzie Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu w 1842 r. wiadome było, że: „ruch umysłowy [...] objawił się większą w tej prowincji niż gdzie indziej liczbą czytelników, jak świadczy pokup książek polskich, rozchodzących się w największej podobno ilości nad Dźwiną”⁵, to dwa lata później Michał Borch z zadźwińskich Prel prosił Adama Zawadzkiego: „Proszę mnie niekiedy wspierać dalej i ożywiać nowościami litewskiej waszej kochanej dziedziny. Tam przecie trup literatury jeszcze się rusza, i acz coraz słabiej, ale tętna jeszcze, jeszcze słycać bicie. Tu jużesmy zamarli i nikt nawet na grobach nam ani zaśpiewa pamięci tęsknym głosem. Czasem z rzadka coś na kształt chęci dawnej do śpiewu się obudzi, ale głosu już nie staje”⁶. Po paru latach Feliks Zieliński, krytyk wpływowej, opiniotwórczej „Biblioteki Warszawskiej” w filipice przeciwko lokalnemu czasopismu „Rubon” terytorium to określił jako „zakątek, gdzie słabo drga życie umysłowe, a ruch literacki jest prawie żaden”⁷. Czy Kraszewski miał większą orientację na ten temat niż melancholijny Borch lub surowy Zieliński, który z perspektywy warszawskiej wyższości kierował się stereotypowymi wyobrażeniami o małym mu znanej prowincji? Trudno to jednoznacznie osądzić, z pewnością jednak kontrowersyjne, wręcz sprzeczne opinie o kulturze literackiej za Dźwiną były wynikiem minimalnej wiedzy o funkcjonujących tam kulturotwórczych zjawiskach. Zresztą kwestia czytelnictwa wśród ziemian w ogóle bywała w tym czasie obiektem satyry⁸.

Źródło

Przechowywane w archiwach wileńskich⁹ listy do typografów Józefa i Adama Zawadzkich są rezerwuarem informacji o życiu literackim i kulturalnym w wieku XIX od 1804 r. do wybuchu drugiej wojny światowej i jednocześnie świetną bazą źródłową

5 J. I. Kraszewski, *List do Wydawcy „Tygodnika”. XI*, „Tygodnik Petersburski” 1842, nr 85, s. 571.

6 List M. Borchy do A. Zawadzkiego z 15 lutego 1844 r., rkps LVIA, sygn. F1135, op. 7, t. 389, k. 345–346.

7 F.Z. [Feliks Zieliński], „*Rubon*”, „Biblioteka Warszawska” 1851, t. 2, s. 159.

8 W roku 1843 na łamach „Przeglądu Naukowego” (t. 2, nr 17, s. 324–338) ukazała się zabawna miniatura sceniczna pt. *Biblioteka. Dyalog* opatrzona podpisem K. Lodwalski, pod którym ukrywał się Kazimierz Władysław Wójcicki. Celem tego utworu było ukazanie dwu skrajnych postaw ziemiańskich wobec czytania książek, zarówno dla potrzeb gospodarskich, jak i szerszych – poznawczych. Niechęć jednostki (sarmaty Szambelana) do samokształcenia przeciwstawiona została entuzjazmowi czerpania z książek wiedzy o świecie (szlachcic Antoni i jego goście). Końcowa mistyfikacja polegająca na skompletowaniu przez Szambelana w jedną noc obszernej biblioteki z przypadkowych książek, aby pokazać sąsiadom kulturę i obycie, pokazuje prawdziwe oblicze tej ogłady, jedynie pozorowanej, por. uwagi o *Bibliotece* K. Małczyńskiej, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 199.

9 Korespondencję Zawadzkich (oraz kwity, rachunki, zestawienia, luźne notatki związane z działalnością tej instytucji) rozdzielone są na dwie instytucje wileńskie: Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA) i Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskijų Biblioteka (LMAVB).

do badania powiązań rynku księgarskiego i czytelnictwa¹⁰. W związku z prowadzoną na szeroką skalę działalnością wydawniczo-księgarską Zawadzcy utrzymywali kontakty z wieloma autorami, chcącymi wydać u nich swoje prace, z redaktorami czasopism edytowanych w ich oficynie, z nieprzebraną liczbą czytelników składających zamówienia na książki¹¹. Godne uwagi w badaniu lektur i ich wpływu na prace literackie są zwłaszcza listy pisarzy zawierające wykazy potrzebnych im wydań książkowych dzieł autorów rodzimych i rzadziej – obcych.

W materiałach z archiwum drukarni i księgarni Zawadzkich, częściowo przedrukowanych w międzywojniu przez Tadeusza Turkowskiego¹², zachowała się niepublikowana korespondencja dwu najważniejszych literatów reprezentujących Polskie Inflanty: ziemianina Kazimierza Bujnickiego z podkrasławskiej Dagdy i hrabiego Michała Borchy z Prelz okresu ich działalności twórczej.

Bujnicki urodził się w nadźwińskim Krasławiu 30 listopada 1788 roku jako syn Andrzeja i Anny z Szyrynow. Mieszkał w nieodległej od Krasławia Dagdzie, we własnym majątku nabytym od Hylzenów. Prowadził życie typowego ziemianina i był najważniejszym w wieku XIX depozytariuszem i animatorem kultury w Polskich Inflantach, cieszącym się autorytetem nestorem prowincji (mianowany został m.in. marszałkiem powiatu deyneburskiego). Twórczość literacką rozwinął w wieku dojrzałym, napisał kilka powieści: *Wędrówkę po małych drogach* (1841), *Pamiętniki księdza Jordana Obrazek Inflant w XVII wieku* (1842 – pierwodruk w lokalnym, wydawanym przez Bujnickiego „Rubonie”, edycja książkowa w 1852), *Nową wędrówkę po małych drogach* (1852), *Starą pannę* (1855), *Prawdomówcę* (1857), *Biurko* (1862), a także poematy, komedie, teksty publicystyczne. Wszystkie te publikacje wydawał u Zawadzkiego. Optykę jego dzieła wyznaczają: polonocentryzm, konserwatyzm, klerykalizm, ultrakatolickość i perspektywa szlachecka zespolone z kultem małej ojczyzny zogniskowane wokół ziemiańskiego kręgu aksjologicznego w odmianie biedermeierowskiej. Żył lat 90, zmarł w Łuknie w powiecie rzeżyckim 14 lipca 1878 roku¹³.

Współpracownik Bujnickiego z „Rubona” Michał Borch przyszedł na świat 11 stycznia 1806 roku prawdopodobnie w Prelach w powiecie dyneburskim jako syn Józefa Henryka i Anny z Bohomolców, a wnuk kanclerza Jana Jędrzeja Borchy. Był właścicielem dziedzicznego majątku Prele. Piastował liczne urzędy, m.in. marszałka guberni witebskiej. Borch był przede wszystkim poetą, napisał poematy inspirowane legendami: *Gercike* oraz *Rohnedę*, które opublikował na łamach „Rubona”, a także *Sny Ducha* (1856), pojedyncze liryki i opowiadania. Miał także ambicje historyczne, spod jego pióra wyszła biografia księżniczki połockiej Eufrozyny

10 R. Cybulski, *Badania rynku księgarskiego a badania czytelnictwa*, [w:] *Książka i biblioteka w społeczeństwie*, red. W. Adamiec, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1982, s. 220–233.

11 Szerzej o działalności firmy zob. Idem, *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*, Ossolineum, Wrocław 1972.

12 *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z 1935 r.*, zebrał T. Turkowski, t. 1–2, TPN, Wilno 1935–1937; J. Kował, *Rola wileńskiego typografa Józefa Zawadzkiego w rozwoju czasopiśmiennictwa polskiego na Litwie w epoce porozbiorowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, t. 4 (34), s. 281–289.

13 Zob. Eadem, *Polski Inflantczyk. Kazimierz Bujnicki (1788–1878) – pisarz i wydawca*, Collegium Columbinum, Kraków 2008.

(Przydzisławy) wchodząca w skład obszernego cyklu *Dzieje w legendzie*. Zmarł 22 stycznia 1882 roku w Krasławiu¹⁴.

Spisom zamawianych przez Bujnickiego i Borchę książek¹⁵ towarzyszą zanośzone do wydawców gorące prośby o pośpiech, dyspozycje dotyczące transportu i instruktażu rozliczeń, często również pretensje i żale wynikające z opieszałości zapracowanych księgarzy, częściej jednak wskutek ich bezwzględności finansowej. Jak wynika z inicjalnych listów, powody nawiązania kontaktu z oficyną Zawadzkich przez obu pisarzy inflanckich były różne. Bujnicki korespondował z A. Zawadzkim jako autor, wydający u niego swoje powieści, począwszy od *Wędrówki po małych drogach* (1841), a skończywszy na *Biurku* (1862). Borch – bibliofil, właściciel wielkiego księgozbioru zawierającego unikatowe rękopisy, rzadkości bibliograficzne oraz imponujące woluminy niemieckojęzycznych kronik inflanckich, poszukiwał najpierw rzadkich inkunabułów i manuskryptów, wkrótce stał się również klientem Zawadzkich jako literat i historiograf, autor *Dwu słów o Dźwinie*, *Dziejów w legendzie*, poematu *Rohneda*.

Jeśli potraktować Bujnickiego i Borchę jako konsumentów, *hominum legentis*, spis zamawianych przez nich pozycji może posłużyć jako jedno ze źródeł do analizy bibliologicznej, pozwalającej wskazać motywacje i preferencje lekturowe luminarzy zamieszkałych z dala od centrów kultury, dokonać namysłu nad wyborami wymuszonymi przez podjęte przedsięwzięcia, ale także wskazać inne cele: rozrywkowe, pragmatyczne, kolekcjonerskie. Drugim, choć drobnym i przyczynkarskim celem jest rzut oka na rynek wydawniczy, każda z zamawianych przez obu pisarzy pozycji opatrzona zostanie informacją o wydawcy, roku wydania i miejscu druku.

Wykazy

– Zamówienia K. Bujnickiego¹⁶

Jak wynika z ewidencji sporządzonej na podstawie zleceń, K. Bujnicki regularnie prenumerował „Bibliotekę Warszawską”, traktował ten periodyk jako źródło wiedzy o nowościach i na podstawie zamieszczanych w nim artykułów i recenzji wysyłał księgarzom zamówienia na te pozycje, które go zainteresowały. *Obraz bibliograficzno-historyczny* Adama Jochera służył mu jako w miarę kompletny wykaz rzeczy dawnych. Na dostawę książek i czasopism oczekiwał przeważnie około miesiąca. Korespondencja wydawcy „Rubona” z oficyną Zawadzkich jest

14 Zob. D. Samborska-Kukuć, „*Chcę serio w świat literacki wyruszyć*” — na marginesie listów Michała Borchy do Adama Zawadzkiego, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2011, s. 72–78; eadem, O „*Rohnedzie*” Michała Borchy, „Prace Bałtyckie” 2018, t. 17, s. 317–326.

15 Wykazy i pojedyncze zamówienia złożone przez Bujnickiego i Borchę zawierają tylko autora i tytuły zamawianych dzieł, niekiedy są to niedokładne dane, w wielu przypadkach błędne, wolno podejrzewać, że przywoływane z pamięci. W artykule podawane są ich poprawne opisy bibliograficzne.

16 Wykazy sporządzone na podstawie rękopiśmiennej korespondencji znajdującej się w: LMAB, sygn. F7–571, 73513, k. 1–47 oraz LVIA, sygn. F1135, op. 7, t. 389, k. 401–494; w artykule podaję daty listów zamiast numerów kart (zamówienia nie są w każdym przypadku zgromadzone na jednej karcie, ale niekiedy rozproszone w całym liście).

oszczędna, lakoniczna, nadawca nie wkracza na terytorium prywatne, ogranicza się zazwyczaj do komunikatów wyłącznie dotyczących interesów (specyfikacji zamówień i ponderabliów związanych z wydawaniem swoich prac – powieści i czasopisma). Początek korespondencji wyznaczają interesy handlowe zogniskowane wokół wydania u Zawadzkich *Wędrówki po małych drogach* i planowania serii „Rubona”, koniec zaś – finalizowanie edycji ostatniej powieści Bujnickiego pt. *Biurko*. W latach 1841–1858 Bujnicki zakupił u Zawadzkich wiele książek i czasopism nie tylko z ich oficyny, ale również z innych, prosząc o sprzedaż z księgarni lub pośrednictwo w sprowadzeniu pożądanego publikacji.

10 października 1841 r. Bujnicki złożył zamówienie obszerne i różnorodne. Prosił o nowości beletrystyczne wydane w wileńskiej oficynie Zawadzkich, pragnął zakupić pięć dzieł Kraszewskiego: *Witoloraudę* (I pieśń z dzieła *Anafielas*, 1840), *Stańczykową kronikę* (1841), *Ostatnią z ksiąg sztukich* (t. 1–3, 1841), *Pana Karola* (1840), *Historię o bladej dziewczynce spod Ostrej Bramy* (1841), zamówił *Obrazy litewskie* Ignacego Chodźki (t. 1–2, 1840) oraz memuar Gustawa Olizara *Spomnienia* (1840). Spośród prac pedagogicznych wybrał *O ukształceniu duszy czyli wychowaniu moralnym* (1841) Michała Choroszewskiego¹⁷. Bujnicki prosił typografa o książki również z innych wydawnictw. Z warszawskich chciał mieć: popularne dzieło historyczne Michała Balińskiego, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, (t. 1–2, 1837, Jan Glücksberg), dwie powieści Pauliny Krakowowej, *Pamiętniki młodej sieroty* (1839, Maksymilian Chmielewski), *Powieści starego wędrowca* (1839, Gustaw Sennewald), anegdotyczne szkice historyczno-obyczajowe Kazimierza W. Wójcickiego, *Stare gawędy i obrazy* (t. 1–4, tamże), Tomasza Dziekońskiego, *Życie Napoleona podług najlepszych źródeł z rycinami na stali rytymi z oryginalnych obrazów najślawniejszych malarzy francuskich* (t. 1–2, 1841, Samuel H. Merzbach), dwa poradniki: Franciszka Zatorskiego *Sztukę podobania się mężowi* (Warszawa 1834, Piotr Barycki) oraz *pendant* Leontyny Halpertowej *Sztukę podobania się żonie* (tamże, 1835). Z krakowskich wybrał: dzieło Ambrożego Grabowskiego, *Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski* (t. 1–2, 1840, Józef Czech), powieść historyczną Franciszka Gąsiorowskiego z XVI w., *Kmita i Bonerówna* (1834, tamże), *Ostatnie chwile Marii Stuart*, przekład z fr. L[udwika] S[chreiberówny] (1838, tamże), księdza Jakuba Kluczyckiego, *Pamiętki polskie w Wiedniu i jego okolicach* (1835, Daniel E. Friedlein); z wrocławskich: Fryderyka Skarbka, *Małe przyjemności pożycia i inne ulotne pisma* (1840, Zygmunt Schletter); anonimową *Jadwigę Jagiellonkę. Powieść z dziejów XV w.* (1839, Wilhelm G. Korn); z wielkopolskich: Jana Ch. Paska, *Pamiętniki* wydane przez E. Raczyńskiego (któreś z wydań poznańskich: 1836 [1837], Karol Pompejusz lub 1840 Ludwik Merzbach), niezwykle poczytne wówczas dziełko religijne Christopha Szmidta *Eustachiusz powieść z pierwszych wieków chrześcijaństwa* (w przekładzie ks. Jana Kantego Dąbrowskiego, Gniezno i Leszno 1838 lub 1841, Ernest W. Günther). Bujnicki zamówił także: *Poezje Bohdana Zaleskiego* (Lwów 1838, Jan Spurny), *Dramata* Józefa Korzeniowskiego (Kijów 1839 lub 1841, Uniwersytet św. Włodzimierza), *Pana Podstolica* powieść Edwarda T. Massalskiego, (t. 1–3, Petersburg 1831–1833, Karol Kray). Z wydawnictw ciągłych

17 Książka Choroszewskiego, zdominowana poglądami ultrakatolickimi, traktowała przede wszystkim o wychowaniu, przeznaczeniu i obowiązkach moralnych kobiet, Bujnicki wykorzystał w swoich powieściach wiele argumentów zaczerpniętych z tej publikacji.

potrzebował dwa roczniki (1837–1838) krakowskiego „Zbieracza Literackiego”¹⁸ oraz ryciny Fryderyka A. Dietricha *do Podróży malowniczej po Europie*.

W następnym dwóch latach był Bujnicki, najpewniej zaopatrzony w niezbędne materiały, zajęty pisaniem swoich powieści, zwłaszcza *Pamiętników księdza Jordana* oraz kompletowaniem tekstów do kolejnych tomów „Rubona”, toteż jego zamówienia były niewielkie. 22 listopada 1841 r. zakupił tylko tom 1. *Obrazu bibliograficzno-historycznego literatury i nauk w Polsce* Adama B. Jochera (1840, Wilno, Zawadzki). 16 sierpnia 1842 r. prosił wydawcę o bieżący numer czasopisma ultrakatolickiego „Pielgrzym” wydawanego przez filozofkę Eleonorę Ziemięcką. Dopiero 12 marca 1843 r. zamówił nieco obfitszą dostawę, złożył zapotrzebowanie na cztery publikacje z oficyny Zawadzkich, nabywając dramat *Umarli i żywi albo wszystkiego po trosze* Józefa Korzeniowskiego (1842), Wiliama Szekspira, *Puste kobiety z Windsoru* (1842) w przekładzie Johna Dycalpa (Placyda Jankowskiego), Kraszewskiego *Mindows* (II pieśń z dzieła *Anafielas*, 1843) oraz almanach Józefa Krzczkowskiego „Rimembranza” z roku 1843¹⁹.

16 grudnia 1843 r. Zawadzki otrzymał od Bujnickiego znów obszerną listę zakupów. Wydawca „Rubona” potrzebował dwa wydane u Zawadzkich dzieła Placyda Jankowskiego, *Pamiętnik Elfa* (t. 1–2, 1843) oraz 2. wydanie jego debiutanckich humorystycznych szkiców pt. *Chaos, szczypta kadzidła ceniom wierszokletów* (1843), następnie wspólne eksperymentalne dzieło Kraszewskiego i Jankowskiego *Powieść składana* (1843) oraz tomik poetycki Gabrieli Günterówny *W imię Boże* (1843), który już wcześniej zrecenzował²⁰. Z innych wydawnictw Bujnicki zamówił: Józefa M. Wiślickiego, *Starostę Rabsztyńskiego. Obraz domowego życia Polaków w drugiej połowie XVIII wieku* (t. 1–2, Warszawa 1841, drukarnia Banku Polskiego), Aleksandra Przeździeckiego, *Szwecję, wspomnienia jesienne z roku 1833* (Warszawa 1836, Aleksander Łątkiewicz), memuar Łucji Rautenstrauchowej, *Wspomnienia moje o Francji*, (Kraków 1839, Stanisław Gieszkowski), Teodora Kilińskiego, *Wiadomości o obiorze papieża i dworu jego* (Kraków 1833, Friedlein), *Króloworski rękopis. Zbiór starożytnych bohaterów i lirycznych śpiewów* w przekładzie Lucjana Siemieńskiego (Kraków 1836, tamże), dotychczasowe woluminy wydawane przez Edwarda Raczyńskiego w serii *Obraz Polaków i Polski w XIII wieku, czyli zbiór pamiętników, dyaryuszów, korespondencji publicznych i listów prywatnych, podróży i opisów zdarzeń* (Poznań 1841, Walenty Stefański), następnie *Wyprawę Igora na Połowców* w przekładzie Augusta Bielowskiego (Lwów 1833, Franciszek Piller) oraz bieżący „Noworocznik Literacki” biskupa Adama Krasieńskiego²¹. 20 stycznia 1844 r. domówił jeszcze 4 tomy *Pism historycznych* Michała Balińskiego (Warszawa 1843, G. Sennewald).

Pisarz, znów pochłonięty pracą literacką i wydawniczą, zamawiał tylko najpotrzebniejsze publikacje. 18 stycznia 1845 r. prosił Zawadzkiego o stałą prenumeratę

18 „Zbieracz Literacki” zasilany był przede wszystkim pracami Ludwika Schreiberówny; z uwagi na anonimowość publikowanych w nim artykułów trudno jednoznacznie wskazać jej autorstwo. L.R. [Karol Estreicher], *Polki literatki*, „Niewiasta” 1862, nr 12, s. 95.

19 „Rimembranza” była efemerydą, ukazał się tylko jeden jej zeszyt.

20 K. Bujnicki, „*W imię Boże*” przez G. Günther, „Tygodnik Petersburski” 1843, nr 68, s. 414.

21 Ukazały się 3 tomy „Noworocznika”: w roku 1835, 1838 oraz 1843. Najprawdopodobniej Bujnicki posiadał poprzednie tomy.

„Pielgrzymą”, a 29 marca o *Don Karlosa* wydanego w Lipsku w r. 1844 w przekładzie Michała Budzyńskiego²². Pomiędzy marcem 1845 r. a majem 1850 r. Bujnicki regularnie korespondował z Zawadzkiem, wydawał w jego oficynie „Rubon” oraz powieści, nie zachowały się jednak większe zamówienia na książki, choć wiadomo z listu z 29 marca 1845 r., że takie dyspozycje Bujnicki złożył i paczki otrzymywał. Stale prenumerował „Pielgrzymą” (do 1847), „Gwiazdę” (do 1849), „Athenaeum” i „Bibliotekę Warszawską”. Miał wprawdzie problemy finansowe, kłopoty ze zbytem swoich publikacji, ale trudno zakładać, by w tym czasie żadnych książek nie nabywał. Być może jednak kupował je gdzie indziej, poirytowany niefrasobliwością Zawadzkiego w dotrzymywaniu terminów.

W latach 50. Bujnicki uwolniony od wydawania „Rubona”, który mocno nadzszarpnął jego budżet, będzie poszerzał księgozbiór o nowe nabytki potrzebne mu do różnych celów, głównie jednak do pracy nad *Nową wędrówką po małych drogach, Starą panną, Prawdomówcą*, a zwłaszcza *Biurkiem*. 14 maja 1850 r. Bujnicki zamawia *Dzieje Polski Jana Długosza* w przekładzie Gustawa Bornemana (Leszno 1840, Günther), dwutomowe *Pisma Seweryna Goszczyńskiego* (Lwów 1838, Piller), noworocznik „Gwiazdę” (bieżące zeszyty) oraz „jakąś nową” powieść J. Korzeniowskiego. 18 stycznia 1851 r. prosi o przysłanie *Nowych wędrówek oryginała* J. Korzeniowskiego (Wilno 1851, Zawadzki), jako wzorca dla swej powieści, następnie *Zygmuntowskich czasów Kraszewskiego* (t. 1–4, Warszawa 1846, Samuel Orgelbrand) oraz nowo wydanej pracy o ambicjach naukowych mentora Bujnickiego, Michała Grabowskiego *Ukraina dawna i teraźniejsza* (t. 1, *O zabytkach najgłębszej starożytności*, Kijów 1850, Teofil Glücksberg). Po 15 kwietnia 1852 r. Zawadzki wysyła Bujnickiemu dwie wydane w swej oficynie powieści Korzeniowskiego: *Emeryta* (1851) oraz 2. wydanie *Wędrówek oryginała* (1852). Po 2 maja 1853 r. Bujnicki otrzymuje 5-tomowe wydanie *Komedii Aleksandra Fredry* (Warszawa 1853, Orgelbrand). 5 czerwca 1854 r. zamawia *Podróż do Turcji i Egiptu* Jana Potockiego (Kraków 1849, Friedlein), *Senatorską zgodę* Wincentego Pola (Petersburg 1854, Bolesław M. Wolff) oraz *Historię pożaru Krakowa* Waleriana Kalinki (Kraków 1850, Stanisław Gieszkowski).

6 stycznia 1855 r. Bujnicki uprasza o dzieło historyczne Marcina Kromera *Pol-skę, czyli o położeniu, obyczajach, urzędach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego* w przekładzie Syrokomli (Wilno 1853). Zamawia również podręczniki do nauki języka greckiego i łaciny, są to dwie publikacje: Jean Louis Burnouf, *Méthode pour étudier la langue grecque* (rzecz miała wiele wydań, nie wiadomo, o które chodziło Bujnickiemu), Louis Eleonore Magnier, *Expérience d'un père sur l'enseignement du latin*, najprawdopodobniej wyd. z 1835 r. W związku z nauką tych języków potrzebuje do lektury dzieła najwybitniejszych klasyków (Cycerona, Horacego, Owidiusza, Tytusa Liwiusza, Wergiliusza) w oryginale lub w języku francuskim: *Ciceronis Epistolae selectae* 1854, *Quinti Horatii Flacci Opera, cum notis gallicis ad usum scholarum* 1832, *Publii Ovidii Nasonis, Fables choisies, tirées des Métamorphoses d'Ovide, latin-français* 1840, *Titii Livii, Patavini. Res memorabiles et narrationes selectae. cum notis Lallemand* 1832, *Les Oeuvres de Virgile, en latin et en françois, traduction nouvelle* (nie wiadomo, o które wydanie chodziło).

²² Bujnicki również tłumaczył i omawiał krytycznie *Don Carlosa*, zob. F. Schiller, *Don Karlos*, przeł. K. Bujnicki, „Rubon” 1842, t. I, s. 113–127; *Słówek o moralności dramatu Don Karlos*, „Pielgrzym” 1844, t. 3, s. 323–347.

Zamówienie z 10 lipca 1858 r. jest ostatnie i zarazem najbogatsze. Bujnicki potrzebuje kolejnych dwóch, nowo wydanych w oficynie Zawadzkich tomów *Obrazu bibliograficzno-historycznego* Jochera (t. 2–3 *Teologia i dzieje kościelne*, 1857), dwie powieści Kraszewskiego, *Budnik* (1850) oraz *Diabeł* (t. 1–2, 1855), a także *Wieczornice. Powiastki, charaktery, życiorysy i podróże* Lucjana Siemieńskiego (1854). Z wydawnictw warszawskich interesują Bujnickiego: dwa dziełka Jachowicza: *Powiastki. Bajki ozdobione rysunkami* (t. 1–4, 1842–1847, Chmielewski) oraz *Śpiewy dla dzieci z melodiami I. Dobrzyńskiego, K. Lubomirskiego, S. Moniuszki i J. Nowakowskiego* (1854, Aleksander Gins), trzy pozycje Teodora Tripplina, *Podróż przez Saharę* (ułożona z opowiadań Jakuba Arago i objaśniona przypisami i uwagami) (1854, Orgelbrand), *Pamiętniki lekarza Polaka z wypadków za granicą doznanych* (wydanie niesprecyzowane: albo t. 1–6, Warszawa 1855, tamże albo wyd. 2, t. 1–4, 1857, tamże), *Pan Zygmunt w Hiszpanii. Powieść prawdziwa z ostatniej wojny domowej hiszpańskiej* (t. 1–4, Warszawa 1852, Józef Ungier), trzy powieści Aleksandra Niewiarowskiego, *Laokoon* (1854, Gustaw L. Glücksberg), *Rotmistrz bez roty* (1855, Glücksberg), *Los opiekun* (1855, Ignacy Klukowski), ilustrowane wydanie Daniela Defoe. Zapewne dla wnucząt chciał *Przypadki Robinsona* (z 8 rycinami czarnymi, w przekładzie Lacha Szyrmy, 1853, Orgelbrand) oraz poczytne i wychowawczo chwalebne, uczące empatii dzieło Amalii von Gross, *Rodzina poczciwego Petro czyli związku przyjaźni pomiędzy dziećmi i zwierzętami*, przełożony przez Teofila Nowosielskiego (1851, Orgelbrand). Do zajęć gospodarskich była Bujnickiemu potrzebna praca Sigmunda Werneburga i Moritza Beyera *Nowy i praktyczny sposób dla gospodarzy wiejskich nieobeznanych z weterynarią, poznawania i leczenia chorób zwierząt domowych, jako to: koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej, kóz, psów, kur, gęsi, gołębi itd. z dodatkiem obejmującym sposoby udzielania pomocy podczas porodu zwierząt domowych*, przekład A.H. (1854, Ungier) oraz *Krótką nauka dla ekonomów* Leopolda Jeziorańskiego, (1854 [1855], Józef Tomaszewski), zamówił również „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy” Józefa Ungra na rok 1855. Z oficyn krakowskich Bujnicki zamówił paramedyczną książkę Józefa Dietla, *O upuście krwi w zapaleniu płuc ze stanowiska kliniczno-fizyologicznego*, w przekładzie Pawła Grzywińskiego i Jana Ulidowskiego (1852, drukarnia „Czasu”), powiastkę dla dziewcząt Ludwika Ossolińskiej, *Przygody Zosi* (1850, Wyd. Książek Katolickich). Z wydawnictw innych zaś potrzebną mu widocznie dla celów zdrowotnych *Naukę chowu, utrzymania i przewożenia pijawek lekarskich*, w przekładzie S.K. (Lwów 1836–1836, Piotr Piller). Jest również Bujnicki zainteresowany beletrystyką i chce nabyć: Henryka Rzewuskiego *Zamek krakowski* (Petersburg 1853, Wolff), Zygmunta Kaczkowskiego *Braci ślubnych* (t. 1–2, 1854, tamże) i *Męża szalonego* (t. 1–2, 1855, tamże) oraz Jonatana Swifta *Podróż Guliwera z 450 drzeworytami*, (Lipsk 1842, Jan Nepomucen Bobrowicz).

– Zamówienia Michała Borcha²³

Listy Borcha z lat 1837–1844, których początek wyznacza konieczność pilnego zakupu książek historycznych, mają zupełnie inny charakter niż biznesowa korespondencja Bujnickiego. Dyspozycje zakupu wplecione są przeważnie w narrację, nadawca jest bezpośredni, z kontekstu wynika, że wchodzi w dość zażyły dialog

²³ Autografy korespondencji Borcha znajdują się LVIA, sygn. F1135, op. 7, t. 389, k. 303–351.

korrespondencyjny z adresatem i to na różne tematy: historyczne, literackie, społeczne, religijne. Borch zwierza się nawet Zawadzkiemu, opisując swoje prywatne problemy. Taki rodzaj korespondencji wynikał na pewno z temperamentu Borcha, z jego otwartości, ale i z niewielkiej, kilkuletniej zaledwie różnicy wieku pomiędzy nim a Adamem Zawadzkim. Bujnicki, starszy od księgarza o 26 lat, należał do innego pokolenia. Zamówień od Borcha jest zdecydowanie mniej i są one trochę odmiennego charakteru. Borch był bowiem nie tylko literatem i to o dużych aspiracjach, ale również kolekcjonerem starodruków, co umożliwił mu wysoki status majątkowy.

8 listopada 1837 r. Borch złożył w oficynie Zawadzkich (jeszcze za czasów nestora księgarzy – Józefa) swoje pierwsze zamówienie. Prosił o przesłanie do Prel następujących publikacji o tematyce historycznej: dwu pierwszych, nowo wydanych tomów *Dziejów starożytnych narodu litewskiego* Teodora Narbutta (Wilno 1837, Antoni Marcinowski), *Historii miasta Wilna* Michała Balińskiego (t. 1–2, 1836, tamże), pamiętników sekretarza Walezego Jeana Choinsina pt. *O elekcji Henryka Walezjusza na króla polskiego* w przekładzie Wincentego Turskiego (Wilno 1818, Józef Zawadzki), *Pamiętników Jana Ch. Paska* (wydanie E. Raczyńskiego z 1836, Pompejusz), *Dwu podróży Jakuba Sobieskiego, ojca króla Jana III, odbyte po krajach europejskich w latach 1607–13 i 1638* wydanych przez E. Raczyńskiego (Poznań 1833, Karol Pompejusz), pracy z dziejów reformacji Józefa Łukaszewicza *O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkiej Polsce* (Poznań 1835, Pompejusz). Borch zamówił następnie *Pielgrzymą w Dobromilu* Izabeli Czartoryskiej, nie określając jednak wydania, następnie pierwodruk I tomu rozprawy Maurycego Mochnackiego *O literaturze polskiej w wieku XIX* (Warszawa 1830, Józef Węcki), pierwsze dwa tomy *Pomników historii literatury polskiej* Michała Wiszniewskiego (Kraków 1835, Friedlein), trzytomowy *Dykcjonarz uczonych Polaków* Ignacego Chodynickiego (Lwów 1833, Ignacy Kühn, Jan Milikowski), Eustachego Marylskiego *Wspomnienia zgonu zasłużonych w narodzie Polaków* (Warszawa 1829, Zawadzki i Węcki), tom 1 dzieła Józefa Kobyłeckiego *Wiadomości o Syberii i podróże po niej odbyte w latach 1831, 1832, 1833, 1834* (Warszawa 1837, Orgelbrand). Z lżejszych lekturowo publikacji wybrał Borch trzy etnograficzne książki Kazimierza W. Wójcickiego: *Przysłowia narodowe* (t. 1–3, Warszawa, 1830, Józef Hugues, Tymoleon Kermen), *Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu* (t. 1–2, Warszawa 1836, Barycki), *Klechdy starożytne, podania i powieści ludu polskiego i Rusi* (t. 1–2, 1837, tamże).

Po upływie roku, 2 grudnia 1838 r. Borch nabył wydane w Warszawie *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta* M. Balińskiego (t. 1–2, 1837, J. Glücksberg) oraz *Pamiętniki do panowania Augusta II* Erazma Otwinowskiego (?), wydane przez E. Raczyńskiego (Poznań 1838, Bracia Scherk). 25 października 1841 r. zakupił jedynie nuty, ale 11 grudnia tegoż roku poprosił Zawadzkiego o trzy starodruki: Bazylego Kulczyńskiego *Menologium bazylikańskie to jest żywoty świętych Pańskich*, wydane w Wilnie w drukarni Bazylianów w roku 1771, sześciotomowe dzieło Kazimierza Kognowickiego, *Życia Sapiehow y listy od monarchow, książąt y rożnych panujących do tychże pisane*, wydane w Warszawie w r. 1791 w Drukarni Nadwornej Jego Królewskiej Mości i Komisji Edukacji Narodowej oraz francuskojęzyczną pracę Gasparda Courtivrona, Antoine'a Jarsa i Emanuela Swedenborga pt. *Nauka o gatunkach i szukaniu rudy żelaznej, topieniu jej w piecach wielkich i dymarkach, robieniu miechów drewnianych, stawianiu pieców w tłumaczeniu Hiacynta (Jacka) Małachowskiego*, która ukazała się w Warszawie u Pijarów w roku 1782.

W 1842 r. poza nutami i etudami na skrzypce oraz fortepian Borch zamówił kolejne trzy nowe prace edytorskie Edwarda Raczyńskiego: tom 11 z serii *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*, a mianowicie Hugona Kołłątaja, *Stan oświecenia w Polsce* (t. 1–2, Poznań 1841, na Garbarach), następnie *Pamiętniki [...] senatora wojewody Królestwa Polskiego* Józefa Wybickiego (t. 1–2, Poznań 1840, Walenty Stefański) oraz Jędrzeja Kitowicza *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III* (tamże). Borch, pełen uznania dla kompetencji Raczyńskiego, zwrócił się do Zawadzkiego z prośbą o przesłanie mu wszystkich dotychczasowych edycji hrabiego z Rogalina.

Rok później (20 stycznia 1843 r.) Borch nalegał na pośrednictwo w zdobyciu botanicznych starodruków z dziedziny botaniki: Szymona Syreniusza *Zielnik* wydany w Krakowie w 1613 r. oraz *Herbarz polski to jest o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych* kanonika sandomierskiego Marcina z Urzędowa z 1595 r., również wydany w Krakowie. Przy okazji zamówił *Mieszaniny obyczajowe* H. Rzewuskiego (Wilno 1841, T. Glücksberg), a 26 czerwca *Mindowe* Kraszewskiego (Wilno 1843, Zawadzki) i noworocznik „Radegast” (1843) Adama Honorego Kirkora²⁴. Ostatnia dyspozycja z tegoż roku (9 grudnia) dotyczyła poematu *Przenajświętsza Rodzina* Bohdana Zaleskiego, Borchowi chodziło prawdopodobnie o edycję Raczyńskiego *Poezje Bohdana Zaleskiego* z roku 1841 (Poznań, na Garbarach).

Ostatnie zamówienie, jakie zachowało się w korespondencji Borch z wileńskim księgarzem, zostało złożone 7 lutego 1844 r. i dotyczyło: niezwykle popularnej *Pielgrzymki do Ziemi Świętej* Ignacego Hołowińskiego (t. 1, Wilno 1842, T. Glücksberg), jakichś dodatkowych, nieposiadanych jeszcze woluminów *Obrazu Polaków i Polski w XVIII w.* wydawanych przez E. Raczyńskiego, dalszych dwóch tomów *Pomników historii literatury polskiej* M. Wiszniewskiego. Borch potrzebował również nowości beletrystycznych: Kraszewskiego *Latarnię czarnoksiężką* (t. 1–4, Warszawa 1843, Orgelbrand), *Wędrówki literackie fantastyczne i historyczne* (prawdopodobnie wszystkie 4 tomy, Wilno 1837–1840, Samuel Blumowicz), *Powieść składaną* Kraszewskiego i Jankowskiego, a także rozprawę polityczną Bronisława Trentowskiego *Stosunek filozofii do cybernetyki, czyli sztuki rządzenia narodem* (Poznań 1843, Jan K. Żupański).

Zestawienia i wnioski

Czytelnictwo w środowiskach „oświeconych” ziemian wyznaczała potrzeba indywidualnego rozwoju, samorealizacji, a także akcentowania statusu społecznego. Dwa omówione przypadki – literatów i zarazem luminarzy lokalnych – są reprezentatywne dla tej grupy czytelników w sposób szczególny, spotęgowany. Zarówno Bujnicki, jak i Borch kierowali się, składając zamówienia na książki, przede wszystkim świadomym celem – poznawczym. Powodowała nimi również wyłączna potrzeba przyjemności, czyli zamówienia na beletrystykę, przede wszystkim nowości. Sporadycznie zaś kupowali książki użyteczne w domu, w tym poradniki i podręczniki. Wydaje się, że na podstawie zgromadzonych informacji, czyli preferencji lekturowych, można wstępnie sformułować wnioski o systemie wartości obu intelektualistów: propolski i katolicki, dążenie do „mecenasowania kulturze narodowej”²⁵.

24 „Radegast” podobnie jak „Rimembranza” był efemerydą.

25 Zob. J. Szocki, *Księgozbiory domowe w procesie kultury czytelnictwa w XIX i XX w.*, „Przegląd Humanistyczny” 2003, t. 47, nr 5, s. 73.

Bujnicki i Borch zamówili u Zawadzkich łącznie 102 pozycje książkowe (bez wliczania w to podręczników do nauki języków obcych, rycin i tabulatur), 5 starodruków oraz 7 periodyków zamawianych nieregularnie, niesubskrybowanych i 2 subskrybowane („Biblioteka Warszawska”, „Pielgrzym”). Publikacje kategorii pierwszej, zdefiniowanej jako poznawcze, wyróżniały się frekwencją stanowiącą ok. 37% całości zamówień, miały one pomagać w zdobyciu lub wzbogaceniu kompetencji dla potrzeb indywidualnych działań twórczych. Zakupione przez obu Inflantczyków książki, głównie o tematyce historycznej, należały do dzieł prestiżowych, były to zwłaszcza pożądane przez obu poznańskie edycje E. Raczyńskiego, dzieła Długosza czy Narbutta. Zainteresowanie obu literatów inflanckich historią lokalną, bo to jej dotyczyły głównie ich prace, miało wymiar etyczny, realizowało postulaty Michała Grabowskiego poprzedzające 29-tomowe *Dzieje Polski* Kraszewskiego o utrwalaniu dziejów małych ojczyzn z ich osobliwościami. Zjawisko to wiązało się z narastającą w okresie międzypowstaniowym zrozumiętą tendencją do zabezpieczania przeszłości i tradycji regionów jako ośrodków polskiej tożsamości. I Bujnicki, i Borch chcieli w tym projekcie uczestniczyć, a poważna lektura miała doposażyć ich erudycję, zapewnić wiarygodne konteksty, dostarczyć wzorców. Najwięcej, bo ok. 58% zamówień dotyczyło beletrystyki, były to zazwyczaj powieści, choć również intymistyka (m.in. wspomnienia), przy czym w przypadku Bujnickiego trudno określić, czy ich lektura miała jedynie charakter „przyjemności”, czy raczej stanowiła rodzaj paradygmatu, na którym się opierał, pisząc swoje utwory. Pozostałe 5% stanowiły poradniki.

Bujnicki rozpoczął działalność literacką stosunkowo późno, dopiero po ukończeniu 50. roku życia, gdy zamknął etap aktywności publicznej; u Zawadzkiego kupował głównie takie dzieła, z których mógłby czerpać inspiracje literackie. Były to i nowości, i rzeczy praktyczne z dawniejszych wydań. Do nich należały powieści poczytnych wówczas prozaików: Kraszewskiego, Korzeniowskiego, Kaczkowskiego, Chodźki. W ich dziełach szukał autor *Wędrówek po małych drogach* modnych tematów, stałych motywów, typów bohaterów, kompozycji, sposobów narracji.

Z pewnością w dylogii *Wędrówek* spożytkował Bujnicki anegdoty o przeszłości szlacheckiej Wójcickiego, zwłaszcza postaci rubaszne, typowe dla sarmackości oraz humoreski Placyda Jankowskiego. W *Pamiętnikach księdza Jordana* można posłyszeć wyraziste echa m.in. *Starosty Rabsztyńskiego* Wiślickiego. Obszerne prace M. Balińskiego, A. Grabowskiego, E. Raczyńskiego, w które się zaopatrywał, były mu niezbędne jako źródła historyczne do napisania *Pamiętników księdza Jordana*. Książki pedagogiczne, pisane przez profesjonalistów, potrzebne mu były do kreowania światopoglądów postaci, a poradniki, pozostające blisko współczesnej codzienności, zapobiegały anachronicznym ujęciom, co mogło się przytrafić pisarzowi-moralisście należącemu do starszej generacji. Wiele w tym aspekcie zawdzięczał Bujnicki *Małym przyjemnościom pożycia* jako wademekum szczęśliwego życia rodzinnego; szczególnie w dylogii widoczne są ślady tej lektury, również w sposobie obrazowania typowej dla Hogarthowskiego flamandzkiego malowania.

Kupował również książki potrzebne mu w gospodarstwie domowym: medyczne, zootechniczne. Zapewne z myślą o wnukach i prawnukach zaopatrywał się w księgarni Zawadzkiego w podręczniki do greki i łaciny, uważając te języki za podstawę wykształcenia, kupował dzieła pisarzy antycznych, by je czytać w oryginale. Dla najmłodszych nabywał bajeczki Jachowicza, ilustrowane *Podróże*

Guliwera i *Przypadki Robinsona*, do czytania w „kółku rodzinnym”, co tak zalecał w niemal wszystkich swoich pracach o rodzinie, kupował powieści historyczne Krakowowej, powiastki Ossolińskiej. W wykazie zamówień zwraca też uwagę *Rodzina pocziwego Petro* Amalii Gross, książka ucząca zachowań godnych, jej zakup dowodzi troski pisarza o harmonijne współistnienie człowieka i zwierząt, co w jego zaleceniach wychowawczych sytuowało się wysoko i stanowiło dbałość o empatyczne postrzeganie świata.

W zamówieniach obu Inflantczyków dostrzega się ważne czasopisma („*Athenaeum*”, „*Biblioteka Warszawska*”, „*Pielgrzym*”), noworoczniki i almanachy bieżące („*Zbieracz Literacki*”, „*Rimembranza*”, „*Radegast*”, „*Noworocznik Literacki*”, „*Gwiazda*”, „*Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy*”). Bujnicki czerpał z nich inspiracje do swojego „*Rubona*” – tematyczne i kompozycyjne, śledził poziom drukowanych w nich tekstów młodych adeptów sztuki pisania. Dla Borchy, współpracownika pisma, mogły one stanowić taki sam punkt orientacyjny, ale traktowane z perspektywy autora, może także jako doradcy redaktora naczelnego.

Jak powiedziano, Borch, podobnie jak Bujnicki, sprowadzał książki, które miały mu być pomocne w pracy twórczej. Interesował się historią i miejscowymi, inflancko-białoruskimi legendami, zwłaszcza hagiografią. Kilka lat zbierał materiały do życiorysu św. Eufrozyny Połockiej (Przydzisławcy), rozczytywał się w dziełach o podobnej tematyce i zgłębiał konteksty. W odróżnieniu od Bujnickiego Borch nie kupował publikacji z oficyny Zawadzkiego lub robił to sporadycznie, zaopatrując się głównie w te książki, których w danym momencie potrzebował. W wykazach zamówień hrabiego z Prel nie dostrzeżemy ani publikacji dla młodego pokolenia, ani przydatnych w gospodarstwie domowym. Zamożność Borchy umożliwiała mu zakup drogich starodruków, których posiadał w swym księgozbiornie sporo, część z nich odkupił od innych kolekcjonerów i w rezultacie zgromadził unikatowe rękopisy, bibliograficzne białe kruki.

Na podstawie informacji o wydawcach można sformułować kilka wniosków na temat obiegu książki i docierania jej do konsumentów na dalekiej prowincji. Najwięcej książek sprowadzono z oficyn warszawskich (33), na drugim miejscu znalazły się wileńskie (29), z krakowskich i wielkopolskich po 12, ze Lwowa i Petersburga po 5 pozycji oraz po 2 książki z Kijowa, Wrocławia i Lipska. Jeśli chodzi o wydawców, frekwencja była następująca:

- 1) Wilno: Zawadzcy – 24, Antoni Marcinowski – 2, Teofil Glücksberg – 2, Samuel Blumowicz – 1;
- 2) Warszawa: Samuel Orgelbrand – 8, Piotr Barycki – 4, Gustaw Sennewald – 3, Maksymilian Chmielewski – 2, Gustaw L. Glücksberg – 2, Jan Glücksberg – 2, Józef Ungier – 2, Józef Węcki – 2, Samuel H. Merzbach – 1 (2), drukarnia Banku Polskiego – 1, Aleksander Gins – 1, Józef Hugues, Tymoleon Kermen – 1; Ignacy Klukowski – 1, Aleksander Łątkiewicz – 1, Józef Tomaszewski – 1;
- 3) Kraków: Daniel E. Friedlein – 5, Józef Czech – 3, Stanisław Gieszkowski – 2, drukarnia „Czasu” – 1, wydawnictwo Książek Katolickich – 1;
- 4) Poznań/Gniezno/Lesno: Walenty Stefański – 3, Karol Pompejusz – 3 (2), Ernest W. Günther – 2, Na Garbarach – 2, Bracia Scherk – 1, Jan K. Żupański – 1;
- 5) Lwów: Piotr i Franciszek Pillerowie – 3, Jan Spurny – 1, Ignacy Kühn, Jan Miliowski – 1;
- 6) Petersburg: Bolesław M. Wolff – 4, Karol Kray – 1;

- 7) Wrocław: Zygmunt Schletter – 1, Wilhelm G. Korn – 1;
- 8) Kijów: Uniwersytet św. Włodzimierza – 1, Teofil Glücksberg – 1;
- 9) Lipsk: Jan Nepomucen Bobrowicz – 1, Księgarnia Zagraniczna – 1.

Jak wynika z zestawień, mimo że warunki polityczne, tj. trójzaborowość, nie sprzyjały dystrybucji książki, obaj literaci z Inflant radzili sobie dobrze ze sprowadzaniem potrzebnych im zamówień ze wszystkich trzech zaborów oraz z wydawnictw zagranicznych, korzystając z pośrednictwa prężnie działającej i ustosunkowanej wileńskiej oficyny Zawadzkich.

Bibliografia

- Listy Michała Borcha do Józefa i Adama Zawadzkich, [w:] LVIA, rkps, sygn. F1135, op. 7, t. 389, k. 303–351.
- Listy Kazimierza Bujnickiego do Adama Zawadzkiego, [w:] LMAB, rkps, sygn. F7–571, 73513, k. 1–47 oraz LVIA, sygn. F1135, op. 7, t. 389, k. 401–494.
- Cybulski R., *Badania rynku księgarskiego a badania czytelnictwa*, [w:] *Książka i biblioteka w społeczeństwie*, red. W. Adamiec, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1982, s. 220–233.
- Cybulski R., *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*, Ossolineum, Wrocław 1972.
- Dymmel A., *Prenumeratory piśmiennictwa naukowego wydane w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Agencja Wydawniczo-Handlowa, Lublin, 1992.
- Estreicher K. *Polki literatki*, „Niewiasta” 1862, nr 12, s. 95.
- F.Z. [Feliks Zieliński], „*Rubon*”, „Biblioteka Warszawska” 1851, t. 2, s. 157–161.
- Kostecki J., *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń, przy współudziale A. Łuszpak, Wrocław 2011, s. 11–23.
- Kowal J., *Rola wileńskiego typografa Józefa Zawadzkiego w rozwoju czasopiśmiennictwa polskiego na Litwie w epoce porozbiorowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Literaria Polonica” 2016, t. 4 (34), s. 281–289.
- Kowkiel L., *Czytelnictwo kobiet na prowincji litewsko-białoruskiej w zaborze rosyjskim*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwóźdź, J. Malicki, Biblioteka Śląska, Katowice 2006, s. 489–500.
- Kraszewski J.I., *List do Wydawcy „Tygodnika”*. XI, „Tygodnik Petersburski” 1842, nr 85, s. 571.
- Lodwalski K. [Wójcicki W.K.], *Biblioteka. Dyalog*, „Przegląd Naukowy” 1843, t. 2, nr 17, s. 324–338 (przedruk „Rozmaitości”, dod. do „Gazety Lwowskiej”) 1843, nr 31, s. 244–247.
- Maleczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.
- Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z 1935 r.*, zebrał T. Turkowski, t. 1–2, TPN, Wilno 1935–1937.
- Ochmański J., *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku (do 1890)*, PWN, Białystok 1965.
- Rączka-Jeziorska T., *Inflanckie pitoreski. Kultura dworu ziemiańskiego dawnych Inflant Polskich w XIX wieku*, IBL PAN, Warszawa 2018.

- Rączka-Jeziorska T., *Romantyzm polsko-inflancki sylwetki, teksty, archiwa*, IBL PAN, Warszawa 2016.
- Samborska-Kukuć D., „*Chcę serio w świat literacki wyruszyć*” – na marginesie listów Michała Borcha do Adama Zawadzkiego, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2011, s. 72–78.
- Samborska-Kukuć D., *O „Rohnedzie” Michała Borcha*, „Prace Bałtytyczne” 2018, t. 17, s. 317–326.
- Samborska-Kukuć D., *Polski Inflantczyk. Kazimierz Bujnicki (1788–1878) – pisarz i wydawca*, Collegium Columbinum, Kraków 2008.
- Socha K., *Preferencje czytelnicze w świetle odnalezionych spisów prenumeratorów*, „Wielkość” 2008, nr 1, s. 148–170.
- Szocki J., *Księgozbiory domowe w procesie kultury czytelniczej w XIX i XX w.*, „Przegląd Humanistyczny” 2003, t. 47, nr 5, s. 67–76.

Streszczenie

Jednym ze źródeł do badania czytelnictwa są ego-dokumenty. Potężny zasób w postaci korespondencji Zawadzkich, znanych księgarzy wileńskich, kryje w tym zakresie wiele informacji. Zachowane w archiwach wileńskich listy dwóch pisarzy z Polskich Inflant, Bujnickiego i Borcha, z okresu między dwoma powstaniem zawierają wykazy zamawianych przez nich książek z różnych oficyn wydawniczych. Są wśród nich poważne dzieła historyczne, wydania bibliofilskie, unikaty, ale też nowości: popularne powieści Kraszewskiego, Korzeniowskiego, Jankowskiego oraz publikacje użyteczne w gospodarstwie domowym.

Analiza bibliologiczna tych zamówień pokazała, że zasadniczą motywacją obu pisarzy były cele praktyczne, uwarunkowane ich działalnością twórczą, w książkach historycznych poszukiwali wiedzy, w beletrystyce – wzorców fabularnych, narracyjnych, czasem światopoglądowych, w poradnikach – informacji użytkowych.

Zamówienia Bujnickiego i Borcha jako mieszkańców odległych od centrów terenów pokazały również obieg książki sprowadzanej ze wszystkich trzech zaborów przez transfer oficyny Zawadzkich.

Słowa kluczowe: czytelnictwo, prowincja, okres międzypowstaniowy, Inflanty Polskie

Readings by luminaries from Polish Livonia – a contribution to the history of reading in the provinces and the publishing market of the inter-uprising period

Abstract

One of the sources for studying readership is ego-documents. The correspondence of the Zawadzki family, famous Vilnius booksellers, contains a lot of information in this area. The letters of two writers from Polish Livonia, Bujnicki and Borch, kept in the Vilnius archives, from the period between the two uprisings, contain lists of books they ordered from various publishing houses. There are important historical works, bibliophile editions, unique items, but also new items: popular novels by Kraszewski, Korzeniowski, Jankowski and publications useful in the household.

The bibliological analysis of these orders showed that the main motivation of both writers was practical goals, conditioned by their creative activity; they looked for knowledge in historical books, in fiction – plot, narrative, and sometimes worldview patterns, and in guides – practical information.

The orders of Bujnicki and Borch, as residents of areas distant from the city centers, also showed the circulation of books (bookcrossing) imported from all three partitions through the transfer of the Zawadzki family's publishing house.

Keywords: readership, province, inter-uprising period, Polish Livonia